

Racknitz' boek over interieurstijlen in het Rijksmuseum

• GEERT-JAN KOOT •

Onlangs is een compleet exemplaar van een uitzonderlijke studie over interieurdecoratie en meubelontwerpen verworven voor de bibliotheek van het Rijksmuseum. Hier berust de meest volledige verzameling boeken in Nederland op het gebied van de toegepaste kunsten, maar desondanks ontbreken enkele belangrijke, veelal oudere en zeldzame werken. Het is dan ook heel bijzonder wanneer een zeer zeldzame bron op het gebied van interieur- en meubelstijlen als het *opus magnum* van Joseph Friedrich Racknitz (1744-1818) aan de collectie toegevoegd kan worden. Het belang kan niet beter onder woorden worden gebracht dan door Reinier Baarsen, hoofd van de afdeling beeldhouwkunst en kunstnijverheid van het Rijksmuseum: *Het is een volkomen revolutionair boek dat het begin van het historisme markeert. Het toont aan dat Duitsland voor het ontstaan van het historisme wellicht nog belangrijker is geweest dan Engeland.* De kansen om dit werk te bemachtigen waren uiterst gering, aangezien het nooit ter veiling is aangeboden, en de enige zes bekende, min of meer volledige, exemplaren toebehoren aan buitenlandse bibliotheken. Deze zeldzaamheid is niet alleen het gevolg van de kleine oplage, meer ook vanwege het feit dat het werk in 24 afleveringen is

Afb. 1
*Neu-Persischer
Geschmack*, uit: J.F.
Racknitz, *Darstellung
und Geschichte des
Geschmacks [...]*,
Leipzig 1796.

verschenen. Ongetwijfeld zijn de handgekleurde platen in het atlasdeel vanwege de grote schoonheid afzonderlijk als zelfstandige kunstwerken verhandeld. Dit platendeel maakt de essentie uit van het werk en ontbreekt in de meeste bibliotheken. Eind 2002 dook een zevende exemplaar in voortreffelijke staat op bij een antiquariaat in Londen. Dankzij het Rijksmuseum Fonds kon het werk worden aangekocht.¹

De publicatie bestaat uit vier tekstdelen met in totaal 50 gegraveerde illustraties, gebonden in drie delen van 30 centimeter hoog. Het platendeel bevat 48 grote gravures in het oblong formaat van 48 bij 34 centimeter. De tekst is verdeeld over 24 afzonderlijk gepagineerde delen. Elk deel heeft een begin- en een eindvignet en wordt gecomplementeerd met twee platen in het platendeel. De eerste afbeelding verbeeldt telkens de interieurdecoratie terwijl de tweede afbeelding het bijbehorende meubilair toont. De interieurs bevatten een vergezicht, doorgaans door een raam of een boog, gezien op gebouwen in de architectuur van de beschreven stijlvormen. De beide vignetten bij elk hoofdstuk verbeelden architectuurfantasieën in een landschappelijke omgeving die kunnen dienen ter opluistering van tuinontwerpen. Voorbeelden voor deze kleine

bouwwerken zijn overdekte tuinbanken, monumentale vazen, ruïnes, poorten, tempeltjes, zuilenfronten, tuinhuisjes en waterbronnen. Achtereenvolgens worden de volgende stijlen behandeld: Egyptisch, Etruskisch, Renaissance arabesque, Pompeiaans, Romeins, Chinees, Grieks, Oud-Duits, Nieuw-Perzisch, Engels, Frans grotesque (rococo), Tahitiaans, Laat-Grieks, Moors, Turks, Oud-Frans (barok), Kamtschadalin, Mexicaans, Oud-Perzisch, Indiaas, Siberisch, Gotisch, Delafosse (neoclassicisme) en Joods.

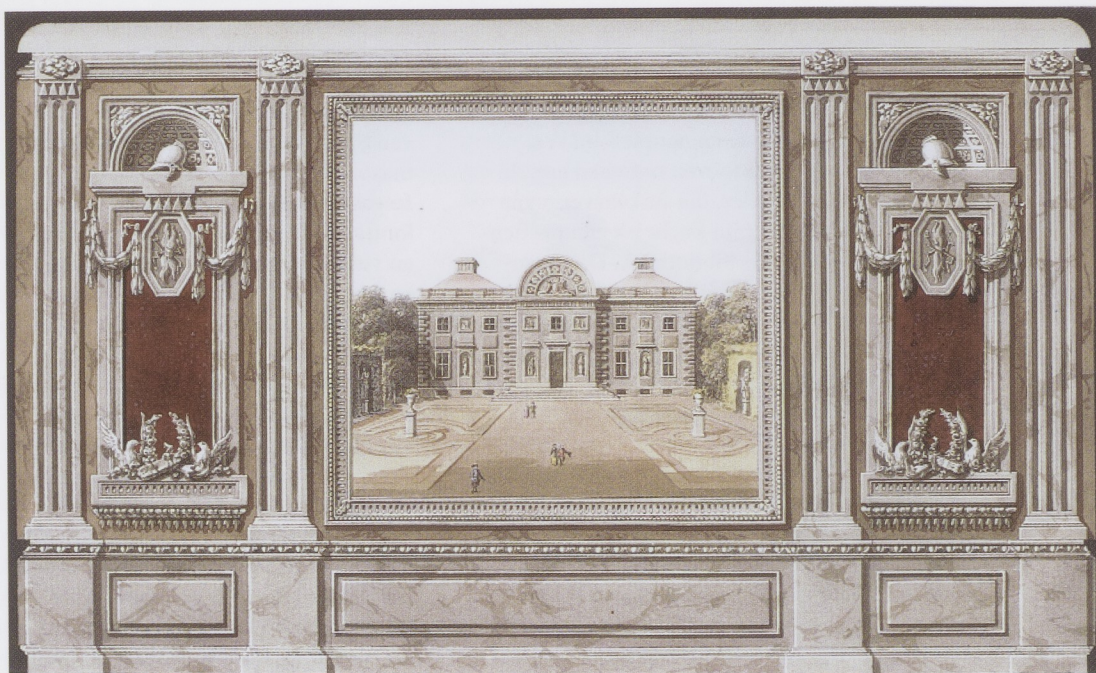
Het belang van deze afbeeldingen voor de ontwikkeling van kamerdecoraties kan moeilijk worden onderschat. Hoewel in de laatste decennia van de 18de eeuw vele gedecoreerde huizen zijn beschreven en in gravures zijn afgebeeld, ging de belangstelling vooral uit naar de afzonderlijke elementen van de decoraties. Daarentegen benaderde Racknitz de wandindeling als één geheel waarin alle afzonderlijke elementen opgaan in de wandgeleding. Bovendien liet hij in de stijlbeschrijvingen de bouwkunst een symbiose aangaan met de decoratieve kunsten en trachtte hij tot historische verklaringen voor de ontwikkeling van de stijlen te komen.

Bij de behandeling van de stijlen getuigde Racknitz van een curieuze visie. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de beschrijving van de Perzen, verantwoordelijk voor de *Neu-Persischer Geschmack*, die hij neerzet als lui. Deze volksaard viel volgens hem te verklaren uit het prettige klimaat en de overvloed aan voedsel met als gevolg dat dit volk weinig inspanningen hoefde te leveren. Deze luiheid zou verstrekende gevolgen hebben voor de ontwikkeling van de beeldende kunst, want na twee bladzijden concludeerde hij: *Unter diesen Umständen lässt sich aus der Betrachtung des Geschmacks der Perser neuerer Zeiten in ihrer Bauart, und in der innern Auszierung ihrer Zimmer, nicht viel Belehrendes und Befriedi-*

gendes für den Kunstliebhaber erwarten. Vervolgens roemde hij de kwaliteit van de zijden stoffen, de Perzische tapijten, het inlegwerk en de inrichting en decoratie van de koninklijke paleizen. In lyrische bewoordingen beschreef hij de gastvrijheid van de Perzen zoals die tot uitdrukking komt in de bouw en de voorzieningen van de karavaanseraï, de rust- en overnachtingsplaatsen voor reizigers. In schril contrast tekenen de schamele herbergen in de Duitse landen zich hiertegen af. Als een visionair stelde Racknitz voor dat de bouw en inrichting van *Gasthöfe* door de regering in verordeningen moest worden geregeld, met de politie als controlerend orgaan. Bovendien gaf hij allerlei suggesties om het reizen te bevorderen, bijvoorbeeld door het instellen van verplichte prijs- en menukaarten in hotels en *Wirtshäuser*, kilometerpaaltjes en overdekte rustplaatsen langs de wegen en aanduidingen van plaatsnamen bij de nadering van dorpen en steden.

Voor de interieurdecoratie in *Neu-Persischer Geschmack* op de prent in het atlasdeel (afb. 1) liet hij zich inspireren door een tuinzaal bestemd voor het bewaren van wijn in het koninklijk paleis te Isfahan. De wanden zijn ingelegd met jaspis en marmer afgewisseld met vaasvormen in reliëf uitgevoerd in kristal, agaat, onix, barnsteen en koraal. Bovendien versieren gouden motieven op een lichtblauwe ondergrond afgewisseld met spreuken de muren. De vloer is bedekt met fraaie tapijten en een doorkijkje ziet uit op een in Perzische stijl aangelegde tuin.

In het hoofdstuk over de *Angenommener antiker Geschmack neuer Zeit*, het Neoclassicisme, is het oordeel eveneens na twee pagina's geveld: *Bey so auffallenden Fehlern konnte jedoch dieser Geschmack nicht lange herrschen (...) Der so genannte antike Geschmack entstand bloss aus einer irrigen Beurtheilung dessen, was bey der inneren Zimmer-Versierung anwendbar und*

schön war; weil man, ohne den Vorschriften einer richtigen Theorie zu folgen, blind kopierte, indem man nachzuahmen glaubte. Racknitz vervolgde zijn behandeling van het neoclassicisme met een uiteenzetting van twintig pagina's over het wezenlijke waaraan de *Bildung* van de kunstenaar moest voldoen teneinde de dwaling van deze stijlvorm te vermijden. Het 'klassieke' ideaal kon slechts door veel studie van de natuur worden doorgrond. Overigens beperkte hij zich niet tot vermaningen aan het adres van beeldend kunstenaars, maar kwamen ook de theaterpraktijken van zijn tijd en in het bijzonder die van de Italiaanse komedie aan bod. Afsluitend wijdde hij enkele woorden aan de afbeelding van het neoclassicistische interieur (afb. 2). Zijn benaming van deze stijl *Im Geschmack des de la Fosse* is gebaseerd op de auteur van het voorbeeldboek uit 1771, Jean-Charles Delafosse, getiteld: *Nouvelle iconologie historique ou attributs hiéroglyphique*. Het bevat een groot aantal ontwerpen voor

trofeeën, ornamenten, vazen, grafmonumenten en andere decoratieve elementen, samen met een uitgebreide verklaring van de afgebeelde decoraties. Delafosse had veel invloed op architecten en decorateurs in de laatste decennia van de 18de eeuw.

Met ruim veertig bladzijden krijgt de *Gothische Geschmack* de uitgebreidste behandeling. Dat deze stijl tot zijn favorieten gerekend mag worden, blijkt eveneens uit de interieurprent met maar liefst twee doorkijken op gotische kerkgebouwen (afb. 3). Hierbij tekende Racknitz aan dat hij in de linkerzijde eigenlijk de Münster van Straatsburg had willen afbeelden, maar dat de beschikbare ruimte te klein uitviel. Derhalve koos hij voor de Onze Lieve Vrouwekerk te Antwerpen. Het rechterdeel wordt ingenomen door de Domkerk te Meissen, waarna een uiterst gedetailleerde uiteenzetting volgt van deze kerk als een van de hoogtepunten van de bouwkunst.

Racknitz raadpleegde een adembenemende verscheidenheid aan

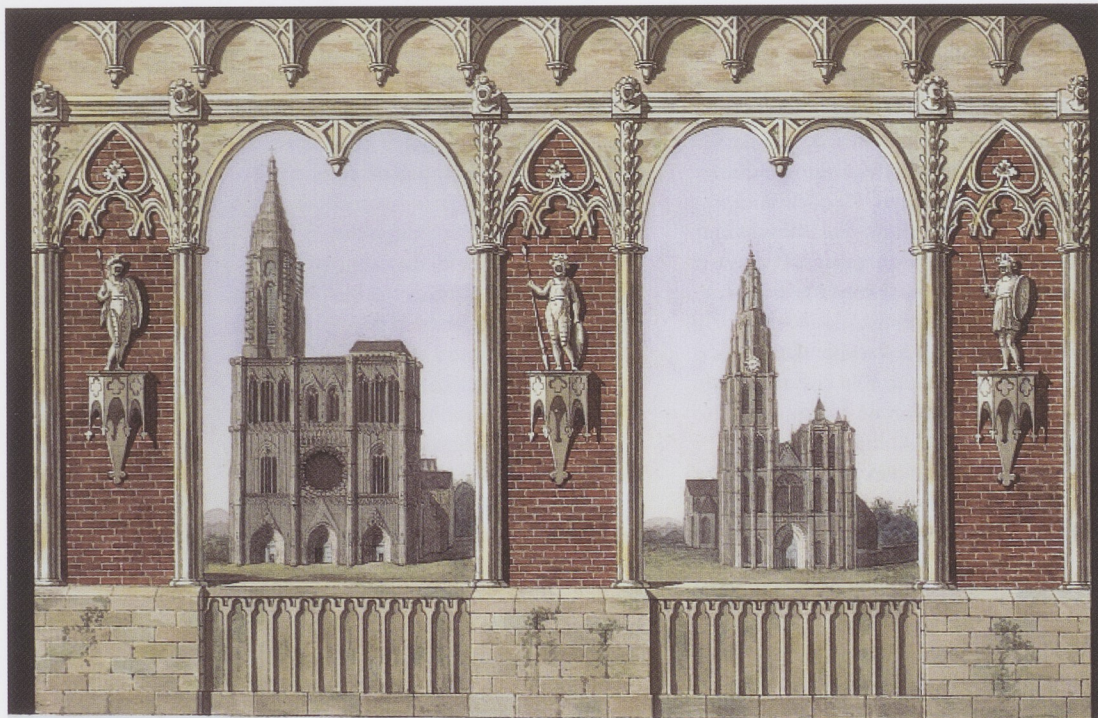
Afb. 2
Im Geschmack des de la Fosse, uit: J.F. Racknitz, *Darstellung und Geschichte des Geschmacks [...]*, Leipzig 1796.

bronnen en naslagwerken, zowel handschriften als mondelinge mededelingen van reizigers. De interieurafbeelding bij de Mexicaanse stijl toont op de wanden en het plafond verscheidene motieven ontleend aan de *Dresden Codex*, die de keurvorst van Sachsen in 1739 kocht uit een particuliere Weense bibliotheek. Dit exemplaar geldt als de belangrijkste van de vier overgeleverde Maya handschriften uit het begin van de 13de eeuw. De afbeelding van Racknitz is de vroegste beeldverwijzing naar het handschrift.

Ter illustratie van de Tahitiaanse stijl zag Racknitz af van afbeeldingen van meubelen. Daarentegen beeldde hij acht voorbeelden af van tapa-kleden die hij gezien moet hebben in de collectie van Reinhold en Georg Foster. Racknitz gaf een gedetailleerd verslag van de productiemethode van tapa-kleden, die hij vervolgens aanbeval als wandbedekking.

Afb. 3
Gotische Geschmack,
uit: J.F. Racknitz,
*Darstellung und
Geschichte des
Geschmacks [...]*,
Leipzig 1796.

Joseph Friedrich Racknitz was een excentrieke man met een breed scala aan talenten. In 1761 trad hij in dienst van Friedrich-August II, keurvorst van Saksen, als *Kapelmeister* en organisator van theatervoorstellingen en festivals in Dresden. Hij schreef over kunst, esthetiek, vrijmetselarij, *Lieder*, en verzamelde kunstwerken. Daarnaast baarde hij opzien door de zogenaamde Turk, een schaakautomaat, te ontmaskeren. De Turk, een mechanische man gekleed in een oriëntaals kostuum gezeten achter een houten kabinet, was ontworpen door Wolfgang von Kempelen ter verstrooiing van keizerin Maria Theresia in Wenen. Als bewijs voor het bedrog bouwde Racknitz een soortgelijke automaat en schreef hij een boek om aan te tonen dat een verborgen speler het mechanisme bediende. Helaas legde hij niet uit hoe een schaakspeler zich moest verbergen in een ruimte van minder dan 122 centimeter hoog.

De ontwerper van de voortreffelijke prenten heeft minder faam verworven dan Racknitz. Cristian Friedrich Schuricht (1732-1832) was architect en schilder, aangesteld door de keurvorst als *sächsischer Oberlandbaumeister*. Johann Wolfgang von Goethe schreef in een brief aan J.H. Meyer in augustus 1796 over zijn prenten: *Die Dresdner Geschmäcke sind nun auch herausgekommen und die illuminierten Kupfer mit ausserordentlicher Delicatesse und Reinlichkeit vollendet. Das ganze Werk qualificiert sich Prinzen und Prinzessinnen vorgelegt zu werden, wie es denn auch dem Churfürsten dedicirt ist. Was Schuricht in dieser Art machen kann hat er geleistet und hätte bey einer vernünftiger Idee, und einer freyherrlichen Leitung, noch was besseres und schicklicheres hervorgebracht. Das Ägyptische Zimmer ist im höchsten Grade abgeschmackt, in den übrigen aber manches gute und brauchbare, durchaus aber besticht einen die verwundersame Reinlichkeit und Zierlichkeit. Der Text sieht aus wie ein altes Heft eines Schulrectors von vor 20 Jahren.* Deze laatste opmerking moet worden gezien in de wetenschap dat de tekstdelen als losse katernen werden uitgegeven. Gelukkig zijn de *Hefte* van het exemplaar in het Rijksmuseum samengebonden in drie fraaie contemporaine Duitse halflederen banden van karmozijnrood marokijn. De ruggen zijn voorzien van zwarte schildjes van marokijn met vergulde opschriften. Ook de herkomst van het werk blijkt buitengewoon verrassend. Een aanwijzing is te vinden op de verso van het titelblad van het atlasdeel, waar een ovale stempel met het eigendomsmerk 'e Bibliotheca Böttigeri' is aangebracht. Deze aanduiding heeft waarschijnlijk betrekking op de bibliotheek van een tijdgenoot van Racknitz, de theoloog en filoloog Karl August Böttiger (1760-1835). Böttiger was werkzaam in Weimar en adviseerde Goethe en Schiller over filologische kwesties. In 1804 vertrok hij naar Dresden om de

functie van *Studiendirektor* aan de academie van de keurvorst te bekleden. Dat hij een geestverwant van Racknitz is geweest blijkt uit zijn in 1818 uitgegeven geschrift *Worte der Bruderliebe am Sarge des Freiherrn zu Racknitz, Dresden.*

NOOT

- 1 Joseph Friedrich Racknitz, *Darstellung und Geschichte des Geschmacks der vorzüglichen Völker in Beziehung auf die innere Auszierung der Zimmer und auf die Baukunst*, Leipzig [bei Georg Joachim Göschen], 1796-[1798]. 5 delen gebonden in 3 banden en 1 atlasdeel in folioformaat. Gebonden in halflederen banden van karmozijnrood marokijn. Aankoop van Antiquariaat Bernard Quaritch, Londen, 2003 met steun van het Rijksmuseum Fonds.